

Apžvalgos, recenzijos, anotacijos

ATITIKIMAS BE TAPATYBĖS

Paul Ricoeur. *Apie vertimą*. „Aidai“. 2010.

Iš prancūzų kalbos vertė Paulius Garbačiauskas

Recenzija

LIGIJA KAMINSKIENĖ

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Vertimo studijų katedra

Ligija.Kaminskiene@gmail.com

Vertėjų bendruomenei, pasinėrusiai į darbus ir turinčiai mažai galimybių analizuoti vertimo darbą kaip objektą, tenka džiaugsmas paimti į rankas naują knygą – iš tiesų tik knygelę, trijų straipsnių ir interviu su Pauliu Ricoeuru rinkinuką, pavadintą labai paprastai: *Apie vertimą*¹. Ji patraukli visiems humanitarams, mąstantiems apie vertimo užduotį, nes jau viršelyje užrašyta guodžianti Paulio Ricoeuro mintis: „Įmanoma versti kitaip, nepuoselėjant vilties užpildyti spragą tarp atitikimo ir visiškos tapatybės. Tai ir yra kalbinis svetingumas, kai malonumą apsistoti kitoje kalboje atsveria malonumas svetimšalio kalbą priimti pas save – savo namuose“ (Ricoeur 2010, 15).

Knygos naujumas, kaip ir visa, kas turi išliekamąją vertę, yra sąlyginis – tekstai paskutinį kartą buvo publikuoti 2004 m. Paryžiuje (Ricoeur 2004), jų konceptualiosios įžvalgos paskelbtos praėjusio šimtmečio septintąjį dešimtmetį, o vertimas pasiekė mus tik 2010 m., Pauliaus Garbačiausko dėka. Vertėjo entuziazmas motyvuotas, nes *Apie vertimą* parašė iškilus filosofas, aktyvus to laikmečio (1913–2005) pilietis ir Prancūzijos kultūros antropologijos korifėjus. Taigi ir vertėjas, ir skaitytojas gauna malonų iššūkį – pažvelgti į Paulio Ricoeuro vertimo užduoties analizę per jo filosofijos prizmę, per diskurso interpretaciją, ir per intertekstualumą, susiejant šį tekstą su daugybe kitų iškilųjų to meto filosofų ir kalbininkų įžvalgomis.

Ricoeuro biografija – tai biografija europiečio, kurio gyvenimą perskrodė dviejų pasaulinių karų pradimai. Ir atradimai, gilios egzistencinės įžvalgos, kurių persmelkta jo filosofija.

Ricoeuras gimė protestantų šeimoje katalikiškoje Prancūzijoje; tėvas žuvo kare 1915 m., kai Pauliui tebuvo dveji. Nuo mažens senelių iš tėvo pusės auklėtas Biblijos dvasia, Paulis tapo eruditu, anksti pasirinko filosofijos studijas ir pasižymėjo kaip itin

¹ Versta iš Paul Ricoeur. *Sur la traduction*. Paris. 2004.

gabūs studentas. Antrasis pasaulinis karas nutraukė jaunojo mokslininko karjerą. Ricoeuras buvo pašauktas į armiją, 1940 m. su savo būriu pakliuvo į nelaisvę ir ten praleido penkerius metus. Nelaisvėje jį supo iniciatyvūs ir reiklūs intelektualai, jų aplinka skatino diskutuoti, lavintis, versti. Toje aplinkoje Ricoeuras susižavėjo Karlo Jasperso ir Edmundo Husserlio idėjomis – šie filosofai jam padarė milžinišką įtaką.

Po karo Ricoeuras dėstė Strasbūro universitete (1948–1956), o nuo 1956 m. tapo Bendrosios filosofijos katedros vedėju Sorbonos universitete. Ten jis atsiskleidė kaip vienas žymiausių Prancūzijos filosofų, parašė tokias knygas kaip *Klystantis žmogus* (*L'Homme faillible*, Ricoeur 1960), *Blogio simbolika* (*La symbolique du mal*, Ricoeur 1960), ir 1965 m. *Froidas ir interpretacija. Esė* (*De l'interprétation. Essai sur Freud*, Ricoeur 1965).

Didelių vilčių vedamas, Ricoeuras 1956 m. paliko Sorboną ir tapo Nantero universiteto rektoriumi. Jis tikėjosi, kad eksperimentiniame universitete, turinčiame simbolizuoti šiuolaikinį, progresyvų mąstymą ir studijas, įgyvendins savo vizijas, išsilaisvins iš troškos Sorbonos atmosferos. Deja, taip nenutiko. Universiteto studentai įsitraukė į 1968 m. gegužės mėnesį nuvilnijusią streikų bangą ir sukilo prieš universiteto vadovybę. Viešai išvadintas senu komediantu ir vyriausybės pakaliku, Ricoeuras pasitraukė iš akademinio gyvenimo Prancūzijoje.

Jo žvaigždė sušvito dar kartą Čikagos universitete, kuriame jis pristatė visuomenei tris žymius veikalus: *Metaforos valdžioje. Interdisciplininė kalbos reikšmės kūrimo analizė* (*The Rule of Metaphor. Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning of Language*, Ricoeur 1978), trijų tomų darbą *Laikas ir naratyvas* (*Temps et récit*, Ricoeur 1984; 1985; 1988) ir paskaitų ciklą, kuris, jam jau grįžus į Prancūziją, buvo išleistas pavadinimu *Pats kaip kitas* (*Oneself as Another*, Ricoeur 1992). *Laikas ir naratyvas* iškėlė Ricoeurą į nepasiekiamas intelektines aukštumas – jis buvo apdovanotas keliais tarptautiniais prizais už laimėjimus filosofijoje. Kai Ricoeuras mirė (2005 m. gegužės 20 d.), Prancūzijos ministras pirmininkas Jeanas Pierre'as Raffarinas savo kalboje pabrėžė, jog visa humanistinė Europos tradicija gedi vieno pačių talentingiausių savo atstovų.

Jau pirmame dideliame darbe *Valinga ir nevalinga* (*Le volontaire et l'involontaire*, Ricoeur 1950) atsiskleidė Ricoeuro nuostata, kad žmogiškoji egzistencija yra dualistinės prigimties: tai, kas yra žmogaus valioje, papildoma nevalinguoju elementu, nors abi šios individo pusės nesutampa, dažnai konfliktuoja viena su kita. Knygoje *Klystantis žmogus* jis teigė, kad tarp žmogaus baigtinumo ir jo begalinės projekcijos yra milžiniška disproporcija: dėl skirtumo tarp *bios*, t. y. erdvėje ir laike apriboto gyvenimo, ir *logos*, arba proto, pajėgaus aprėpti esminius žmogaus egzistencijos aspektus, žmogus nėra vienalytė būtybė. Ši disproporcija matyti suvokime, mąstyme, kalboje, vertinime ir veiksmuose, dėl jos daromos klaidos. Esame klystantys žmonės.

Išaukštindamas bendravimą ir tikėdamas, jog komunikacija yra žmogiškosios bendruomenės pamatas, Ricoeuras manė, kad būtent bendravimas lemia tai, jog mūsų

skirtybės yra menkesnės už bendrybes. Niekas, atskirai paimtas, negalėtų būti individas. Nors kiekvienas turime savąją tapatybę, ji reiškiasi tik per ryšį su kitais individais. Labai skirtingus individus jungia visuotinis pagarbos ir pripažinimo troškimas, ir būtent šis ryšys tampa nuoširdaus kito individo pripažinimo pagrindu – pripažinimo, jog kiekvienas iš mūsų yra ir toks pats kaip kiti, ir kartu nepakartojamas, unikalus. Šiame ryšyje glūdi ir pozityvus žmogiškosios disproporcijos pripažinimas.

Nenuostabu, jog antropologinė analizė Ricoeuro filosofijoje yra susijusi su istorija, jos veikimu ir įtaka žmogui. Žmonių tarpusavio bendravimas ir žmogaus veikla, viena vertus, atskleidžia žmogaus nepriklausomumą nuo gamtos procesų, kita vertus, žmogus nuo jų priklauso, nes bet kokia ištara ar veikla būtų beprasmė, jeigu neturėtų savo antecedento – tam tikro ankstesnio (kalbėjimo ar veiklos) modelio ar struktūros. Taigi Ricoeuro universalūs filosofijos pagrindas – valia, gėris ir blogis, mitas, ženklas, atmintis, istorija, psichoanalizė – savaime nukrypo į naratyvo, diskurso, supratimo ir interpretacijos, o per ją ir į vertimo, problematiką.

Paulio Ricoeuro *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius (Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning)*, išversta į lietuvių kalbą 2000 m.; Ricoeur 1976; 2000) jau buvo pagrįsta kalbos reiškinų dualumo analizė: aktualizuodamas kalbos filosofiją ir gilindamasis į interpretacijos teoriją, Ricoeuras Teksaso krikščioniškajame universitete išdėstė kalbos kaip diskurso teoriją, kurioje aiškiai nubrėžė takoskyrą tarp semantikos ir semiotikos, *langue* ir *parole*, šnekos ir rašto, aiškinimo ir supratimo, metaforos ir simbolio, atskleidė jų struktūrinių modelių ypatumus. Šitaip Ricoeuras pastūmėjo kalbos mokslą šnekamosios kalbos tyrinėjimų link, atverdamas neaprepiamas erdves naujai mokslininkų, analizuojančių kalbos reiškinius pagal tarpdisciplininį principą ir jungiančių kalbotyros, filosofijos, sociologijos, kultūrologijos bei kt. aspektus į vieną visumą, kartai.

Apie vertimą – tai trys esė ir Vytauto Ališausko pokalbis su Pauliu Ricoeuru apie viešosios diskusijos sferą.

Pirmoje esė *Vertimo iššūkis ir džiaugsmas*, norėdamas apibūdinti „vertėjo užduotį“, autorius pasitelkia metaforas, kurios atskleidžia įtemptą, skausmingą vertėjo ryšį su verčiamu kūrinio ir vertimo rezultatu:

Vertimo darbu taip pat tam tikra prasme išsaugojama ir tam tikra prasme susitaikoma su praradimu.

Išsaugojimas ko? Ko praradimas? [...] Vertimo aktas iš tiesų užmezga ryšį tarp dviejų partnerių: *svetimšalio* (sąvoka, jungianti kūrinį, autorių ir jo kalbą) ir *skaitytojo* (išversto kūrinio adresato). Ir tarp jų – *vertėjas*, kuris perteikia, perkelia visą žinią iš vienos kalbos sistemos į kitą. Būtent ši trikdanti tarpininko būklė ir nulemia aptariamąjį išbandymą. [...] [Pasak Rosenzweigo,] vertimas – tai tarnystė dviem ponams: svetimšaliui su jo kūrinio ir skaitytojui su jo troškimu savintis; svetimšaliui ir skaitytojui, gyvenančiam toje pačioje kalboje, kaip ir vertėjas. Šis paradoksas išties išryškina su niekuo nepalyginamą problematiką,

dvejopai nulemtą [vertėjo – *aut. past.*] ištikimybės įžado ir išdavystės prielaidos (Ricoeur 2010, 8).

Kalbėdamas apie vertimą, Ricoeuras pabrėžia du polius, tarp kurių kyla vertimo įtampa. Visų pirma – gimtoji kalba. Kalbėdamas apie gimtosios kalbos sakralizavimą ir „svetimšalio tarpininkavimo“ atmetimą, Ricoeuras įspėja dėl lingvistinių etnocentrizmų puoselėjimo ir iš jų kylančių pretenzijų į kultūrinę hegemoniją. Tačiau ir „svetimšalio kalba“ priešinasi vertimui – dar nepradėjęs versti vertėjas susiduria su neišverčiavimo prezumpcija, su „begaline baime pradėti – svetimas tekstas stoja priešais, tarsi inertiška pasipriešinimo vertimui masė“ (*ibid.*, 9). Jausmą, kuris apima vertėją prieš imantis vertimo darbo, Ricoeuras apibūdina kaip tą, kuris „būdingas kiekvienam kolekcionieriui, žiūrinčiam į pačią geriausią meno kūrinio kopiją. Jis žino jos didžiausią trūkumą: tai nėra originalas. Tačiau tobulo vertimo iliuziją pakeičia [...] banali svajonė – dvigubas originalas – apogėjų ji pasiekia išibaiminus, kad vertimas (kadangi tai vis dėlto vertimas) tam tikra prasme jau savaime bus iš esmės prastas“ (*ibid.*, 9). Pradėjęs nuo žmogiškųjų vertėjo išgyvenimų, Ricoeuras žengia tolyn, analizuodamas signifikato ir signifikanto vienovę, kurią verčiant pakerta netikslus semantinių laukų perkėlimas, sintaksės problemos, intertekstualumo reiškiniai, kultūrinis paveldas, „ką ir kalbėti apie kone nebylias konotacijas, kupinas denotatų, kurie geriausiai apibrėžiami originalo kalbos žodyne ir tarsi dreifuoja tarp ženklų, sakinių ir trumpų ar ilgų sekų“ (*ibid.*, 10). Autoriaus nuomone, šis vertėjo suvokimas, jog tenka atsisąžadėti vertimo idealo, šis „gedulas“ turi ir vertingą kompensaciją: jis suteikia galimybę imtis dviejų iš pažiūros nesuderinamų užduočių: „atvesti autorių pas skaitytoją“ ir „atvesti skaitytoją pas autorių“ (*ibid.*, 13), nepuoselėjant vilties užpildyti spragą tarp atitikimo ir visiškos tapatybės.

Antroje esė *Vertimo paradigma* Ricoeuras atsiskleidžia kaip iškilus filosofas, savosios hermeneutikos (kai kurie autoriai tikslina – *diskurso hermeneutikos*) atšakos kūrėjas, mokslininko užduotį suprantąs kaip užduotį interpretuoti daugiavališką, sodrias metaforas, kylančias iš tradicijos gelmių taip, kad simboliai prabiltų mums, mūsų egzistencinei situacijai su nauja interpretacijos jėga (Overzee 1992, 4). Būtent toks metodas taikomas vertimo paradigmai išaiškinti pasirenkant Babelio bokšto mitą, iš kurio vystomas „pražūtingos [kalbų] gausos“ (Ricoeur 2010, 18) ir jam priešpriešinamos nė kiek ne mažiau pražūtingos „pirminės kalbos“ (*ibid.*, 22) nuostatų dekonstravimas. Filosofijos ir filologijos diskurso kontekste knygoje mirga vardai, kurių gausa ir moksle užimama vieta gniaužia kvapą. Štai vos keli tų, kurių kūrybinė galia atsiskleidė tuo pačiu laikotarpiu kaip ir Paulio Ricoeuro ir kurie tiesiogiai paveikė jo mokslinius interesus: Walteris Benjaminas, Hannah Arendt, Benjaminas Lee Whorf, Edwardas Sapiro, Noamas Chomsky, Umberto Eco, George'as Steineris ir, be abejo, Ferdinandas de Saussure'as, Karlas Jaspersas ir Edmundas Husserlis – Ricoeuro filosofijos ir pasaulėžiūros formuotojai.

Trečioje esė – „*Perėjimas*“: *išversti neišverčiama* – dar kartą grįžtama prie reikšmės santykio su referentu ir prie diskurso hermeneutikos:

Viso pasaulio sakiniai sklendo tarp žmonių tarsi nesugriebiami drugeliai. Tai dar ne viskas ir netgi ne baisiausia – sakiniai yra trumpi diskursai, ištraukti iš ilgų diskursų, kurius galime vadinti tekstais. Vertėjai tai gerai žino, juk mūsų tekstai turi versti ne sakinius ir ne žodžius, bet tekstus. O tekstai savo ruožtu sudaro dalį kultūrinės tikrovės, kuria išreiškiami skirtingi pasaulio vaizdai, kurie, be kita ko, gali tarpusavyje varžytis [...] elementariosios fonologinės, leksinės ar sintaksinės sistemos sluoksnio viduje tol, kol iš to, ką vadiname nacionaline ar bendruomenine kultūra, atviros ar slaptos konkurencijos būdu sukuriamas pasaulio vaizdų tinklas. Pakanka prisiminti vien Vakarus ir nuosekliai perimamą graikų, lotynų, hebrajų kultūrinį indėlį, tuos konkuruojančius savivokos laikotarpius nuo Viduramžių iki Renesanso ir Reformacijos, Apšvietos ir Romantizmo (Ricoeur 2010, 40).

O kaipgi neišverčiamumo problema? Neišverčiamumas ir yra ta išdavystės problema, kuri vertėją ir stabdo, ir vilioja. Ji kyla iš paties vertimo, nes nėra absoliučiai gero vertimo kriterijų, kaip, savo ruožtu, nėra ir absoliučios prasmės, kuri būtų „užrašyta kažkur viršuje, tarp originalo teksto ir vertimo“ (*ibid.*, 43), – geras vertimas gali taikyti tik į numanomą *atitikimą*, o ne į tokį, kuris būtų grindžiamas įrodoma reikšmės *tapatybe*.

Vytauto Ališausko pokalbis su Pauliu Ricoeuru apie viešąją diskusiją kaip demokratijos prielaidą įvyko 1993 m., todėl jame girdimas to meto aktualijų aidas. Jį palieku neaptartą, nes jis gana nutolęs nuo šios recenzijos tikslo – apžvelgti Ricoeuro nuostatus dėl vertimo darbo.

Baigdama norėčiau trumpai užsiminti, jog *Apie vertimą* iš prancūzų kalbos vertė Paulius Garbačiauskas, jaunosios intelektualų kartos atstovas, turintis klasikinių kalbų išsilavinimą ir giliai besidomintis kalbos filosofijos problemomis. Tai antroji jo išversta knyga (pirmoji Arato *Reiškiniai* (2010), studijuota ir versta ne vienus metus, pasirodė knygynuose praėjusių metų rudenį). Abi jas jungia tas pats vertėjo ženklas – versti darbus, kurie per kalbos struktūrą atskleistų kalbos filosofijos, istorijos ir kultūros sąveikas. Kaip *Reiškiniuose* teigia pats vertėjas, „iššūkis ir džiaugsmas čia, ko gero, vienas, tačiau dviejų polių: dalykinis poetinio teksto sausumas ir tuo pat metu gilus mokslinio teksto poetiškumas“ (Aratas 2010, 12). Dirbdamas ranka rankon su Nagliu Kardeliu, Vytautu Ališausku ir kitais iškiliais filosofais bei kalbos tyrinėtojais, giliai studijuodamas verčiamų tekstų intertekstualumą, jų sąryšį su kitomis disciplinomis, Paulius Garbačiauskas akivaizdžiai parodo, kokį didelį atradimo džiaugsmą gali skaitytojui suteikti vertėjas, drąsiai laužantis interdiscipliniškumo užkardas.

LITERATŪRA

- Aratas. 2010. *Reiškiniai*, iš graikų k. vertė Paulius Garbačiauskas. Vilnius: „Aidai“.
- Overzee A. H. 1992. *The Body Divine*. Cambridge University Press, 4.
- Ricoeur P. 2010. *Apie vertimą*, iš prancūzų k. vertė Paulius Garbačiauskas. Vilnius: „Aidai“.
- Ricoeur P. 2004. *Sur la traduction*. Paris: Bayard.
- Ricoeur P. 2000. *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė ir Gintautė Lidžiuvienė. Vilnius: „Baltos lankos“.
- Ricoeur P. 1992. *Oneself as Another*, trans. Kathleen Blamey. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ricoeur P. 1984; 1985; 1988. *Temps et récit*. 3 vols. Paris: Seuil.
- Ricoeur P. 1978. *The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary Studies in the Creation of Meaning in Language*, trans. Robert Czerny with Kathleen McLaughlin and John Costello. London: Routledge and Kegan Paul.
- Ricoeur P. 1976. *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. The Texas Christian University Press.
- Ricoeur P. 1965. *De l'interprétation. Essai sur Freud*. Paris: Seuil.
- Ricoeur P. 1960. *Philosophie de la volonté*, tome II. *Finitude et culpabilité: I. L'Homme faillible*. Paris: Aubier-Montaigne.
- Ricoeur P. 1960. *Philosophie de la volonté*, tome II. *Finitude et culpabilité: II. La symbolique du mal*. Paris: Aubier-Montaigne.
- Ricoeur P. 1950. *Philosophie de la volonté*, tome I. *Le volontaire et l'involontaire*. Paris: Aubier.